

TARBIYANING FALSAFIY, IJTIMOIIY VA PEDAGOGIK JIHATLARDAGI MOHIYATI

Jumanazarov S. S.

*Toshkent shahar pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy
markazi kafedra mudiri, t.f.n., dotsent.*

Tayanch soʻzlar: tarbiya, yosh avlod, pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va antropologiya.

Ключевые слова: воспитание, молодое поколение, педагогика, психология, социология и антропология.

Key words: education, young generation, pedagogy, psychology, sociology and anthropology.

Tarbiya abadiy va cheksiz kategoriya hisoblanib, yosh avlodni fazilatlarini rivojlantirish, ma'lum bilimlar, qarashlar va e'tiqodlar, axloqiy qadriyatlar, siyosiy yo'nalish hamda hayotga tayyorgarlik ko'rishni nazarda tutadi. Tarbiya predmeti, uning kelib chiqishi tarixi, pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va antropologiya kabi sohalarida turlicha mulohazalar keltirilgan. Shu bois, olimlarning mavjud ilmiy-metodik manbalarida tarbiya tushunchasiga turlicha ta'rif berilgan [1; 90-b.].

Tarbiya insonning shakllanishida moddiy va ma'naviy madaniyatning yillar davomida rivojlanishi natijasidan dalolat beradi. "Shuning uchun ham har bir davrda yashab ijod etgan mutafakkir allomalarimiz "tarbiya" so'zini turlicha izohlaganlar. Tarbiya – arabcha so'zdan olingan bo'lib, parvarish qilmoq, ta'lim bermoq, o'rganish, odob o'rgatish, mehribonlik ko'rsatish, himoya qilish singari ma'nolarni anglatadi" [8; 171-b.].

Bu kabi fikrlar I. P.Pavlov [10], S.Y.Chimarov [1], A.Shopengauer [2], Bernstein, Robert [7], M.Karimova [8], V.A.Yeryomin [11]larning ilmiy-metodik manbalarida ham o'z aksini topgan. Ularning ishlarida tarbiya jumlasiga turlicha ta'riflar berilgan.

Jumladan, Akademik I. P.Pavlovning fikriga ko'ra, tarbiya – bu shaxsni ijtimoiy-madaniy me'yoriy modellarga muvofiq hayotda ishtirok etishga

tayyorlash uchun maqsadli shakllantirishdir. Uning ta'kidlashicha, tarbiya – bu aholining tarixiy xotirasini saqlashni ta'minlash mexanizmidir [10].

S.Y.Chimarov [1], A.Shopengauer [2]larning bildirishicha, tarbiya – bu oldindan aytib bo'lmaydigan, adekvat natijalarga ega bo'lmagan maqsadli jarayondir. Bu noaniqlikning yuqori darajasi bilan tavsiflanadi, chunki yosh avlodning potentsial imkoniyatlari unda shunday amalga oshiriladiki, na o'zi, na boshqa bu haqda hech qanday ma'lumotga ega bo'lmaydi (E'tiborga olinmaydigan ko'plab omillarning ta'siri oldindan aytib bo'lmaydiganlik, noaniqlik va natija ehtimolini keltirib chiqaradi. Ehtimollik, umuman olganda, hayot va madaniyatning asosiy tamoyilidir) [1, 2].

M.Karimova [8], Bernstein, Robert [7]larning fikriga ko'ra, tarbiya – bu kengroq ma'noga ega atama. Bu yosh avlodning shaxsiyatini shakllantiradigan barcha ta'sirlarning umumiylikni anglatadi. Tarbiya o'qituvchilar, oila a'zolari, sinfdoshlari, do'stlari va yosh avlodning atrofidagi insonlar ta'sirida shakllanadi. Tarbiyaning tarkibiy qismi – bu o'zini-o'z tarbiyalash, ya'ni shaxsning o'zini-o'zi rivojlantirishi natijasida yuzaga keladigan ichki o'zgarishlardir.

V.A.Yeryomin [11]ning bildirishicha, tarbiya – bu ehtiyojlarning o'zgarishidir. Uning fikriga ko'ra, ehtiyojlarning qondirilmaslik va o'zgarishi o'rtasida dialektik bog'liqlik mavjud. Ma'lumki, ehtiyoj – biror narsaga bo'lgan ehtiyoj, motiv – ehtiyoj bilan bog'langan va muayyan faoliyatni rag'batlantiradigan ichki kuchlardir.

Tarbiya – pedagogikaning asosiy kategoriyasi hisoblanadi. Chunki u yosh avlodning ijtimoiy hayotga moslashishi, uning xatti-harakatlari va muloqotining asosiy me'yorlarini bilishi uchun javobgar bo'lgan shaxs shakllanishining asosiy qatlamini ta'minlaydi. Rivojlanish darajasidan qat'iy nazar, insonlar doimo o'zlariga tarbiyaviy ta'sir qiladilar. Ushbu masalalar bo'yicha B.T.Lixachev tadqiqot ishlari olib boradi va tarbiyani quyidagi asosiy tushunchani ajratib ko'rsatadi [12]:

- ijtimoiy-madaniy nuqtai nazardan, tarbiya “avlodlar o'rtasida hayotiy tajribani uzatishning obyektiv ijtimoiy mexanizmidir”;
- falsafiy va diniy nuqtai nazardan, “tarbiya ilohiy mexanizm bo'lib, u orqali imonning avloddan avlodga o'tishi amalga oshiriladi”.

Tarbiyaning mohiyati insonlarning o'zaro munosabatlarini, ularning jamiyatdagi faoliyatini o'z ichiga olgan muayyan tarixiy jarayonda namoyon bo'ladi, aynan shu tufayli madaniy tajriba, bilim va mehnat ko'nikmalari amalga oshiriladi. Tarbiyaning maqsadi – avlodlarning o'zaro aloqasi, keyingi avlodlar tajribasini boyitishdir.

Bu o‘rinda tarbiyaviy manba sifatida Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi bo‘lmish “Avesto” muhim ahamiyatga ega. “Avesto”da insonning barkamol bo‘lib yetishishida, uning so‘zi, fikri, ishi birligiga alohida e‘tibor berilgan. “Avesto”da inson tarbiyasiga, uning jamiyatda tutgan o‘rniga munosabati to‘liq yoritilgan. Zardusht ta’limotida tarbiya haqida quyidagicha fikr bildirilgan: “Tarbiya – hayotning eng muhim tirtgagi va tayanchi hisoblanadi. Har bir yoshni shunday tarbiyalash zarurki, u, avvalo, yaxshi o‘qishni va so‘ngra esa yozishni o‘rganishi bilan eng yuksak pog‘onaga ko‘tarilsin”, [8; 171-b.] deb ta’kidlanadi. Tarbiya bu tarixiy jarayon hisoblanadi. Chunki inson ona qorniligidayoq uning tarbiyasi shakllana boshlaydi, u tug‘iladi, voyaga yetadi, yetuk shaxs bo‘lib shakllandi. Qarangki uning tarbiyasi doimo o‘zi bilan birga rivojlanadi. Demak biz bu jarayonni tarbiyaning tarixiy asoslari desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Tarbiya bu insonni kamolotga yetaklaydi. Insonnlarni xulqi odobi uning yurish turishi tarbiyasi orqali namoyon bo‘ladi. Har bir jarayonni tarixi bo‘lgani kabi tarbiyaning ham tarixiy asosi mavjud. Buni buyuk mutafakkirlarimiz qarashlari hamda fikirlarini tahlil etish asosida xulosaga kelish mumkin. Tarbiya shunday murakkab jarayonki, bu jarayonga e‘tiborsiz qarab bo‘lmaydi. Inson tarbiyasi qancha yaxshi bo‘lsa uning martabasi ham shuncha yuksak bo‘ladi. Insonni kiyimi go‘zal qilgani kabi uning ichki dunyosini tarbiyasi go‘zal qiladi.

Shuning uchun yosh avlodni to‘g‘ri tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. To‘g‘ri tarbiyalash bo‘yicha ko‘p sonli shakllar, usullar, tamoyillar va texnikalar shakllantirilgan - qanday qilib tarbiyalash kerak? Tarbiya insonda sevgi, do‘stlik, hurmat, mehr-shafqat, mehnatsevarlik va boshqa axloqiy hamda axloqiy mutlaq fazilatlarini shakllantirishi hamda rivojlantirishi kerak.

Bu borada Nemis faylasufi Artur Shopengauer insonning shaxs sifatida tarbiyalanishining kelib chiqishi bioijtimoiy tamoyillarga ega ekanligi haqida fikr yuritar ekan, tarbiya va insonning atrof-muhitni tushunishining to‘plangan ijtimoiy tajribasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’kidlaydi. Qayd etilgan xulosaning asosiy ma‘nosi shundaki, tarbiya ham inson tarbiyasi kabi o‘zidan oldingilarning tajribasi va ularning ijodiga asoslangan. Shu bilan birga, inson “tafakkur taassurotlari orqali faqat hayotning o‘zi va dunyo tomonidan bevosita urug‘lantiriladi” [2; 346-b.].

Mazkur faylasufning fikricha, bu fakt har bir shaxsning o‘ziga xosligini oldindan belgilab beradi, u o‘z tarbiyasining istalgan darajasida, hatto eng yuqori darajada ham saqlanib qoladi. Nemis faylasufi insonning shakllanish evolyutsiyasini va tarbiya jarayonining ta’sirini kuzatar ekan, butun insoniyatning “haqiqiy buyuk ruhni mukammal yaratilishi”ning bevosita ta’siriga moyilligini ta’kidlaydi. Atrofdagi hayot va uning avlodlaridan birining

dunyosi bilan tanishish orqali inson ma'lum bir tajribani to'playdi, uni darhol butun insoniyatning mulki bo'lib chiqa olmaydi, chunki bu tajriba "dahoning o'zi uchun zarur bo'lgan narsalarni qabul qilish kuchiga ega emas" [2; 503-b.]. Natijada, inson hayotning asl ma'nosini bilishi va unga "minglab aloqalar orqali" yetkazilgan avlodlarning oldingi tajribasini idrok etishi "yangi avlod" shakllanishi bosqichida sodir bo'ladi. Bu qisman yoshligida qayd etilgan tajribani idrok qila boshlaydi. Bu esa yoshlar uchun jamiyat hayoti haqida yangi bilimlar manbai bo'lib xizmat qiladi [2; 504-b.].

Nemis faylasufi A.Shopengauer qayd etilgan mulohazalari oldingi avlodlarning an'analari hisobga olish muhimligi va inson faoliyatining turli sohalarida ilgari to'plangan tajribani tarbiya jarayoniga integratsiya qilish maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi.

Artur Shopengauerning bu xulosasi nemis mutafakkiri Karl Marksning bayonotiga mos keladi. An'analarning alohida roliga e'tibor qaratib, Karl Marks quyidagilarni ta'kidladi: "Barcha o'lik avlodlarning an'analari tiriklar ongida dahshatli tush kabi" [3].

Nemis faylasufi Georg Hegel, shubhasiz, o'zini-o'zi tarbiyalash toifasiga kiradigan insonning o'zini-o'zi takomillashtirish muammosiga asoslanib, inson o'zining bevosita mavjudligi bilan tabiiy, uning kontseptsiyasidan tashqarida ekanligini ta'kidladi. O'z tanasi va ruhini yaxshilash orqali u o'zini egallab oladi va o'zining hamda boshqalarga nisbatan mulkiga aylanadi [4; 112-b.]. Shu bilan birga, insonni zamonamizning umumiy hayotidan olib tashlash va uni alohida sharoitlarda tarbiyalashga qaratilgan har qanday pedagogik urinishlar muvaffaqiyatsizlikka uchraydi, chunki insonni dunyo qonunlaridan begonalashtirish tabiatan mumkin emas [4; 207-b.]. Mashhur faylasufning bu mulohazalari insonning instinktiv darajasida, uning kimligini tushunmasligidan dalolat beradi.

Gegelning fikriga ko'ra, inson tarbiyasining eng muhim jihati intizomi bo'lib, uning ma'nosi "insonning o'z xohish-irodasini sindirish, undagi sof shahvoniy va tabiiylikni yo'q qilishdir" [4; 220-b.]. Shaxs xarakterida axloqiy tamoyillarni shakllantirish mavzusida fikr yuritar ekan, Georg Xegel tarbiyaning ijobiy roliga e'tiborni qaratadi, bu esa axloqning insonda tuyg'u sifatida ildiz otishiga yordam beradi [4; 221-b.].

Georg Hegel insonning ijtimoiy maqsadini hisobga olgan holda ijtimoiy qiyofasini qurish zarurligini tan olgan fuqarolik jamiyatining umumiy g'amxo'rlikni (nazorat shaklida) amalga oshirishda bevosita ishtirok etish majburiyati va qonuniyligini belgilaydi. Insonning jamiyatga a'zo bo'lish tabiiy qobiliyatining amaliy timsoliga erishish uchun ularga zarur ta'sir

1) keng ma'noda – shaxsning ijtimoiylashuvi, uning shaxs sifatida shakllanishi va rivojlanishi butun hayoti va o'z faoliyati davomida hamda tabiiy, ijtimoiy va madaniy muhit, shu jumladan maxsus tashkil etilgan maqsadli faoliyat ta'siridir;

2) shaxs, jamiyat tomonidan e'tirof etilgan va ma'qullangan ijtimoiy qadriyatlar, axloqiy hamda huquqiy normalar, shaxsiy xususiyatlar va ta'lim jarayonida xulq-atvor namunalari egallashi.

Bu ikkala ma'noda ham o'zini-o'z tarbiyalash, o'zini-o'zi rivojlantirish va amalga oshirish, tashqi ta'sirlar bilan bog'liq bo'lgan ichki, psixik jarayonlarning o'zaro ta'sirini ifodalaydi. Bunday o'zaro ta'sirning natijasi – intellektual va ijtimoiy-madaniy bilim, tajriba va tajribaning noyob birlashmasi sifatida shaxsning individualligini anglatadi.

Shuning uchun o'sib borayotgan insoniyatning ijtimoiy hayotning mavjud shakllariga moslashmasligini, ma'lum bir me'yorga mos kelmasligini, balki har bir yosh avlodning o'ziga xos insoniy individuallik sifatida maqsadli rivojlanishini ta'minlaydigan maxsus tashkil etilgan tarbiya tizimi sharoitida shaxsni tarbiyalash lozim. Tarbiyaning tashkil etish insonning subyektiv dunyosini rivojlantirishga yo'naltiradigan, ijtimoiy qadriyatlarni ongli ravishda qabul qilishga, jamiyatning modellari va ideallariga muvofiq murakkab axloqiy muammolarni hal qilishda mustaqillikka yordam beradigan bunday ijtimoiy amaliyotni qurish bilan bog'liq. "Yaqin rivojlanish maydoni" va alohida sezgir davrlarni hisobga olgan holda, shaxs rivojlanishining ma'lum qonuniyatlarini, uning ontogeneznining turli yosh bosqichlarida shakllanishining tabiatini aniqlash, bunda o'sib borayotgan shaxs jamoatchilik fikriga ayniqsa sezgir bo'lib, o'zini-o'zi o'rni egallashi mumkin. Boshqalar, pedagogik amaliyotni mustaqillik va mas'uliyat, halollik va o'zini-o'zi hurmat qilish, ijodiy faollik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan printsiplial jihatdan yangi yaxlit tarbiya tizimini qurishga yo'naltirish imkonini beradi. Ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish nafaqat maxsus muassasalar faoliyatini sifat jihatidan o'zgartirishni, balki jamiyatning ma'naviy-ishlab chiqarish faoliyati bilan bog'liq barcha institutlarini mustaqil shaxs sifatida o'sib borayotgan har bir shaxsga e'tibor va hurmatni oshirishga yo'naltirishni ham taqozo etadi. Shuningdek, yoshlarni ijtimoiy ahamiyatga molik ishlarda ishtirok etishga jalb qilish zarur. Shu bilan birga, shaxs va xulq-atvorni rivojlantirishda paydo bo'lgan og'ishlarni tuzatishga imkon beradigan jamoat va oilaviy tarbiyaning birligini ta'minlash muhimdir. O'sib borayotgan insonlarning o'zini maksimal darajada namoyon etishi, o'zini-o'zi anglashi va ijtimoiy faolligini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratishda uchun rasmiy ravishda tashkil etilgan

bolalar va o‘smirlar tashkilotlari tizimida ham, norasmiy birlashmalarda ham turli xil faoliyat shakllarini takomillashtirish zarur.

Adabiyotlar:

1. Чимаров С.Ю. Сущностные основы воспитания человека на этапе общинно-родового строя: история педагогики // Тенденции развития науки и образования. 2021. – № 70-5. – С. 90-92.
2. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. Том 1. Критика кантовской философии. Сущностные основы воспитания человека на этапе общинно-родового строя: история педагогики. – М.: Наука, 1993. – 672 с.
3. Маркс К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта. – [Электронный ресурс].–Режим доступа: https://www.marxists.org/russkij/marx/1852/18_brumaire/01.htm.
4. Гегель Г. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
5. Parenting (англ.). Encyclopedia Britannica. 2020.
6. Воспитание: [арх. 10 августа 2020] // Великий князь - Восходящий узел орбиты. – М. : Большая российская энциклопедия, 2006. – С. 738. – (Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов ; 2004-2017, т. 5). – ISBN 5-85270-334-6.
7. Bernstein, Robert. «Majority of Children Live With Two Biological Parents. Архивировано из оригинала 20 апреля 2008 года.». Проверено 13-07-2018.
8. Karimova M. Tarbiya va uning tarixiy ilmiy asoslari // Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi. in-academy.uz/index.php/yo. – В 171-175.
9. Yo‘Ldoshev O.J. Kommunikativ didaktika: mohiyat va mazmun. Academic research in educational sciences 4.KSPI Conference 1 (2023): 79-82.
10. Павлов И. П. Мозг и психика: Избранные психологические труды. – М., изд. МПСИ, 2004. ISBN 5-89502-621-
11. Ерёмин В.А. Воспитание в испытаниях. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2011. – 176 с. с илл. ISBN 978-5-91657-212-4
12. http://www.kgau.ru/distance/mf_01/ped-asp/11_01.html

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada tarbiya tushunchasi, unga oid olimlarning fikr va mulohazalari tahlil etilgan hamda tarbiyaning falsafiy, ijtimoiy va pedagogik jihatlar yoritilgan. Shuningdek, yosh avlodni to‘g‘ri tarbiyalashga oid taklif va tavsiyalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется понятие воспитания, мнения ученых о нем, а также освещаются философские, социальные и педагогические аспекты воспитания. Также имеются предложения и рекомендации по правильному воспитанию молодого поколения.

SUMMARY

This article analyzes the concept of education, scientists' opinions about it, and also highlights the philosophical, social and pedagogical aspects of education. There are also proposals and recommendations for the correct education of the younger generation.